

กิจกรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว
ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เพื่ออนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรม
ผ่านวิธีการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

Community-Participatory Local Activities of Ban Mai Lao Yao
Community, Wichet Nakorn Sub-district, Chae Hom District,
Lampang Province, in Cultural Preservation and
Inheritance through Creative Tourism

นภาพวรรณ เนตรประดิษฐ์^{1*}, บุญทวารณ วิงวอน² และหัตสยาพร อินทยศ³
(Napawan Netpradit^{1*}, Boontawan Wingwon² and Hutsayaporn Intayos³)

^{1*2,3}คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

อีเมลผู้แต่งหลัก : nok_napawan@hotmail.com เบอร์โทร : 08 9997 9784

วันที่รับบทความ 3 พฤศจิกายน 2563

Received: Nov. 3, 2020

วันที่รับแก้ไขบทความ 15 กุมภาพันธ์ 2564

Revised: Feb. 15, 2021

วันที่ตอบรับบทความ 16 กุมภาพันธ์ 2564

Accepted: Feb. 16, 2021

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์ภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง 2) จำแนกภูมิปัญญาพื้นบ้านผ่านกิจกรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง และ 3) เชื่อมโยงรูปแบบกิจกรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เพื่ออนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมผ่านวิธีการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย ประชาชนชาวบ้าน ผู้สูงอายุ และคนในชุมชน จำนวน 35 คน ใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง ข้อมูลที่นำมาศึกษาครั้งนี้ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

ผลการวิจัย พบว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เป็นสิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนได้คิดแล้วนำมาใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน การแก้ไขปัญหา รวมถึงการสร้างขวัญและกำลังใจในการดำเนินชีวิต จนสะสมเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน

ในชุมชน จำแนกเป็นภูมิปัญญาด้านศิลปะ

ภูมิปัญญางานหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านสมุนไพร

ภูมิปัญญา

การแพทย์พื้นบ้าน ภูมิปัญญาด้านอาหาร ภูมิปัญญาด้านนาฏศิลป์ ดนตรี การแสดงพื้นบ้าน และภูมิปัญญาด้านพิธีกรรม และรูปแบบกิจกรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่ออนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมผ่านวิธีการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ประกอบด้วย กิจกรรมท่องเที่ยววัดและโบราณสถานที่สำคัญของชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมตามปฏิทินประเพณี 12 เดือนของชุมชน และกิจกรรมฐานการเรียนรู้จากครูภูมิปัญญา

คำสำคัญ: กิจกรรมพื้นบ้าน; การมีส่วนร่วม; การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

Abstract

This research aimed to 1) analyze the local wisdom with participation of Ban Mai Lao Yao community, Wichet Nakorn Sub-district, Chae Hom District, Lampang Province 2) classify local wisdom through community-participatory activities of Ban Mai Lao Yao community, Wichet Nakorn Sub-district, Chae Hom District, Lampang Province, and 3) link the participatory local activities of Ban Mai Lao Yao community, Wichet Nakorn Sub-district, Chae Hom District, Lampang Province in cultural preservation and inheritance through creative tourism. The samples used in the research consisted of 35 local scholars, the elderly and community members, through specific random method. The research data was derived from observation in-depth interviews and group discussion by using participatory action research (PAR).

The research found that the local wisdom of members of Ban Mai Lam Yao community, Wichet Nakhon, Chaehom district, Lampang province was practiced for the purposes of their daily lives, problem solving, and including building morale and encouragement, becoming knowledge owned by the community members. This knowledge was classified as wisdom of art, wisdom of craft, wisdom of herbs, wisdom of traditional medicines, wisdom of food, wisdom of traditional dances, music and local performances, and participatory-community activities for the purposes of cultural preservation and inheritance through creative tourism. This creative tourism insisted of tour of temples and historic sites of the community, participation in the community's 12-month traditional calendar activities, and learning-base activities from scholars of the community.

Keywords: local activities; participation; creative tourism

บทนำ

การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourism) เป็นรูปแบบและลักษณะของการท่องเที่ยวที่เปิดโอกาสให้กับนักท่องเที่ยวและเจ้าของบ้านได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ พัฒนาศักยภาพการสร้างสรรค์ร่วมกัน ก่อให้เกิดความจดจำ ความประทับใจอย่างลึกซึ้งในพื้นที่ของการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับรสนิยมของนักท่องเที่ยวในปัจจุบันที่ไม่เพียงแต่ต้องการ “มองดู” สังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากตน แต่มีความประสงค์ที่จะ “ลงมือทำ” เพื่อเรียนรู้ ทำความเข้าใจในมรดกทางวัฒนธรรมของพื้นที่ที่ท่องเที่ยวอย่างลึกซึ้ง พร้อมกับพัฒนาศักยภาพของตนผ่านการปฏิบัติกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรมของพื้นที่ท่องเที่ยว และเพื่อที่จะได้รับแรงบันดาลใจใหม่ ๆ ภายหลังจากกลับไปดำเนินชีวิตปกติหลังการพักผ่อน (สุคแดน วิสุทธิลักษณ์ และคณะ, 2556)

บ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เดิมชื่อ “บ้านป่าเปาเปียง” เนื่องจากบริเวณนี้มีต้นเปาเป็นจำนวนมาก จึงเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านในระยะแรก ต่อมาชาวบ้าน

เรียกกันว่า “บ้านห้วยคำขวาง” ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความสับสนในการเรียกชื่อหมู่บ้าน ทำให้ทางอำเภอแจ้ห่มจัดประชุมเพื่อกำหนดชื่อหมู่บ้าน จึงได้ชื่อหมู่บ้านที่เป็นทางการว่า “บ้านใหม่เหนือ” หลังจากนั้นชื่อหมู่บ้านก็ถูกเปลี่ยนอีกเป็นชื่อ “บ้านใหม่เหล่ายาว หมู่ที่ 13 ตำบลแจ้ห่มเหนือ” ต่อมาทางราชการได้รวมตำบลแจ้ห่มเหนือเป็นตำบลแจ้ห่ม และได้เปลี่ยนบ้านใหม่เหล่ายาวจากหมู่ที่ 13 เป็นหมู่ที่ 8 จนถึงปัจจุบัน บ้านใหม่เหล่ายาว เป็นพื้นที่ที่มีแหล่งท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้มาศึกษาหาความรู้ และมาพักผ่อนหย่อนใจ ทั้งแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และแหล่งท่องเที่ยวทางด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ มีภูมิปัญญาพื้นบ้านที่หลากหลาย เช่น ความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณสมุนไพรเพื่อรักษาโรค งานประดิษฐ์ใบตอง การเล่นเครื่องดนตรีพื้นเมือง เป็นต้น แต่ไม่ได้นำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดมูลค่าเพิ่มหรือสนับสนุนและส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวที่จังหวัดลำปางมีอยู่ ซึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ไม่ว่าจะใช้มากเท่าไรก็ไม่หมดไปเหมือนทรัพยากรอื่น ๆ แต่กลับเป็นผลดีที่ร่วมกันอนุรักษ์และสืบสานวิถีชีวิต ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ศิลปวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์เหล่านี้ โดยผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่พัฒนาต่อยอดจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Wurzbarger, 2010) ที่มุ่งเน้นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นการมอบโอกาสให้กับนักท่องเที่ยวในการพัฒนาศักยภาพการสร้างสรรคของตนผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์จริงที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ศิลปหัตถกรรม อาหาร การแสดงและงานสร้างสรรค์ที่ต่างเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์วิถีชีวิตและมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นไปตามลักษณะเฉพาะของพื้นที่เป้าหมายที่ได้ท่องเที่ยว อีกทั้งเป็นการสร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยวให้มีสมรรถนะสูง พัฒนาอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานแห่งวิถีชีวิตชาวล้านนา มุ่งเน้นความได้เปรียบด้วยการสร้างคุณค่า (Value Creation)

ข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ทำให้ได้ข้อมูลในการเชื่อมโยงรูปแบบกิจกรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ผ่านวิถีการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ก่อให้เกิดการกระจายรายได้สู่ชุมชน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวัฒนธรรมระหว่างนักท่องเที่ยวกับชุมชน รวมถึงเป็นการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์ภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง
2. เพื่อจำแนกภูมิปัญญาพื้นบ้านผ่านกิจกรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง
3. เพื่อเชื่อมโยงรูปแบบกิจกรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เพื่อการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมผ่านวิถีการท่องเที่ยววัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตประชากร

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ ประชาชนที่อาศัยในพื้นที่บ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง จำนวน 1,018 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลวิเชตนคร, 2561)

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ตัวแทนของประชาชนที่อาศัยในพื้นที่บ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง จำนวน 35 คน ใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง ประกอบด้วย 1) ประชาชนชาวบ้าน ผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญา จำนวน 5 คน 2) ผู้สูงอายุ ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป จำนวน 15 คน และ 3) คนในชุมชน ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมาไม่น้อยกว่า 20 ปี จำนวน 15 คน

ขอบเขตเนื้อหา

มุ่งศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน กิจกรรมพื้นบ้าน การมีส่วนร่วม และการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

ขอบเขตพื้นที่

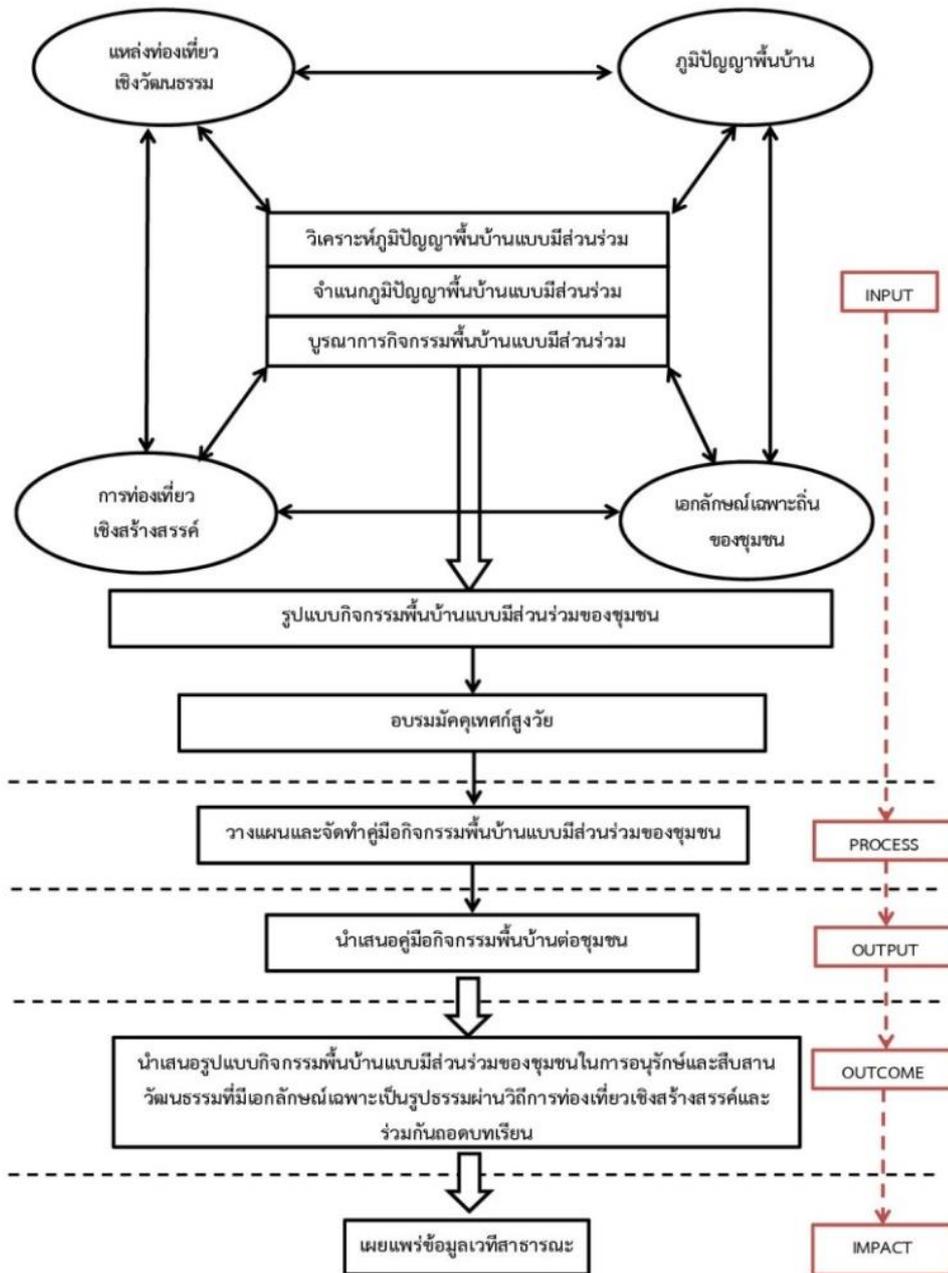
พื้นที่ในการศึกษา ได้แก่ พื้นที่หมู่ 8 บ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

ขอบเขตระยะเวลา

ระยะเวลาที่ศึกษาตั้งแต่เดือน ตุลาคม 2561 ถึง กันยายน 2562

กรอบกระบวนการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบกิจกรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาวเพื่ออนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมผ่านวิธีการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เป็นไปตามภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบกระบวนการทัศน์การวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR: Participatory Action Research) (Crane & O'Regan, 2010) ประกอบด้วย

1. การสังเกต ผู้วิจัยศึกษาบริบท และแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน จากเอกสารและลงพื้นที่สำรวจ โดยการสังเกตวิถีชีวิตและสถานที่ต่าง ๆ ทางวัฒนธรรมในชุมชน
2. การสะท้อนคิดจากการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม

2.1 นำข้อมูลที่ได้จากเอกสารและจากการสังเกตมาสร้างเป็นแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างที่ผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาจากผู้เชี่ยวชาญ เพื่อสัมภาษณ์เชิงลึกตัวแทนปราชญ์ชาวบ้าน และผู้สูงอายุของชุมชน จำนวน 20 คน

2.2 นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์ สรุปประเด็นในมุมมองต่าง ๆ และการตีความที่ต่างกัน

2.3 การสนทนากลุ่มกับตัวแทนผู้สูงอายุของชุมชน จำนวน 15 คน มีการระดมสมอง โดยการพูดคุยกันร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน รวมถึงการเปรียบเทียบสิ่งที่ได้จากการสังเกตเห็นกับสิ่งที่ปรากฏจากการสัมภาษณ์ และการนำข้อมูลมาร้อยต่อกันให้เป็นระบบ ตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1

2.4 นำผลจากการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 มาร่วมสนทนากลุ่มกับตัวแทนชุมชน จำนวน 15 คน เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนความคิดกับสิ่งที่ค้นพบต่าง ๆ จากการสนทนากลุ่มตัวแทนผู้สูงอายุของชุมชน เพื่อจำแนกภูมิปัญญาของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2

3. การวางแผน ทำการสนทนากลุ่มกับกับปราชญ์ชาวบ้าน ตัวแทนผู้สูงอายุ และคนในชุมชน จำนวน 35 คน เพื่อร่วมกันวางแผนกิจกรรมการท่องเที่ยวจากกิจกรรมพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 3

4. การลงมือปฏิบัติ คนในชุมชนร่วมกันจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวการทำตามแผนที่วางไว้ โดยมีการสื่อสารกับตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบลวิเชตนครในการเข้าร่วมกิจกรรม และผู้วิจัยติดตามกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อเก็บข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการทดสอบเส้นทางการท่องเที่ยวของชุดแผนงานวิจัย

5. การแลกเปลี่ยน ทำการรวบรวมข้อมูลจากกิจกรรมการท่องเที่ยว เพื่อคืนข้อมูลให้กับชุมชน โดยนำสิ่งที่ยังมีคำตอบไม่แน่นอนมาแลกเปลี่ยนในกลุ่ม รวมทั้งเชิญชวนคนในชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ให้สะท้อนความคิดเพื่อใช้ในการวางแผนต่อไป

การเก็บรวบรวมข้อมูล

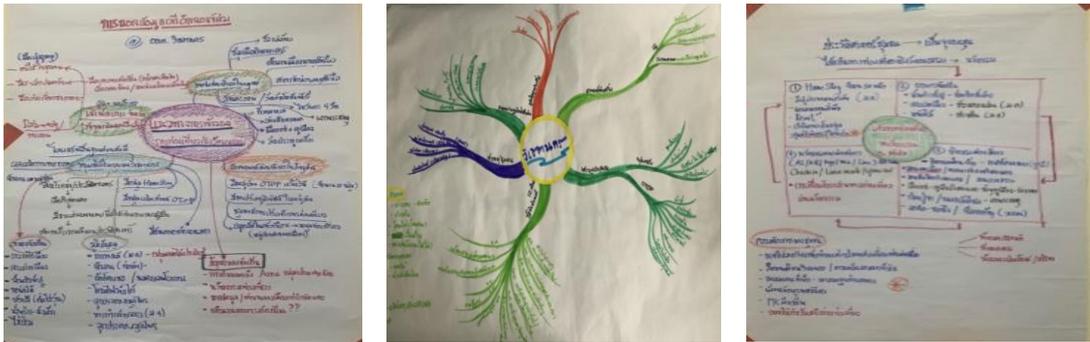
ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ใช้หลากหลายวิธีการประกอบกันใช้ทั้งการสังเกต (Observation) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างที่ผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาจากผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่านก่อนนำไปใช้สัมภาษณ์ รวมทั้งการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เมื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งหมดแล้วผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบความถูกต้องน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ซึ่งทำการตรวจสอบจากข้อมูลที่มาจากหลายแหล่ง ได้แก่ แหล่งปฐมภูมิหรือแหล่งบุคคล แหล่งทุติยภูมิหรือแหล่งเอกสาร และทำการตรวจสอบโดยการสอบถามข้อมูลโดยผู้ให้ข้อมูลเป็นผู้ตรวจสอบ

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นไปพร้อม ๆ กับการเก็บข้อมูลทุกระยะ โดยการใช้แผนที่ความคิด (Mind Map) ช่วยในการจัดเก็บประเด็นต่าง ๆ และได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม โดยนำข้อมูลมาแยกแยะเนื้อหาเป็นกลุ่มข้อมูลตามโครงสร้างที่ได้กำหนดไว้ การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา แยกประเภทข้อมูลเป็นหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์

ของการวิจัย และขอบเขตที่ศึกษา จากนั้นประมวลข้อมูลทุกประเภทเข้าด้วยกัน เพื่อใช้ประกอบในการตีความ สังเคราะห์เป็นภาพรวมแล้วนำมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และสรุปอย่างเป็นระบบ

ผลการวิจัย

ตอนที่ 1 แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์เชิงลึกประชาชนชาวบ้าน และตัวแทนผู้สูงอายุของชุมชน จำนวน 20 คน ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูลพบว่า เป็นเพศหญิง จำนวน 15 คน เพศชาย 5 คน อายุระหว่าง 69 - 89 ปี อาชีพเป็นเกษตรกร

ผลจากการสัมภาษณ์สามารถนำมาสรุปได้ดังนี้ แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม ประกอบด้วย วัด โบราณสถานที่มีร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ยังปรากฏให้เห็นรวมทั้งงานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ของท้องถิ่น สิ่งปลูกสร้าง ได้แก่ วัดอักษิณชัยคีรี วัดที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนแจ้ห่ม วัดพระพุทธบาทสุรวาท หรือวัดพระบาทปูผาแดง หรืออีกชื่อที่ชาวบ้านนิยมเรียกกัน คือ ดอยปู่ยักษ์ เป็นแหล่งท่องเที่ยว “Unseen Thailand” อนุสาวรีย์พญาค่า ลือ เจ้าพ่อพญาลือผู้ทรงเป็นวีรกษัตริย์แห่งล้านนาผู้ครองเมืองวิเชตนคร วัดประตูเหล็ก วัดประจำหมู่บ้านศูนย์รวมจิตใจชุมชนคนบ้านใหม่เหล่ายาว

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 “วิเคราะห์ภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง”

ผู้วิจัยทำการสนทนากลุ่มตัวแทนผู้สูงอายุของชุมชน จำนวน 15 คน ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูลพบว่า เป็นเพศหญิง จำนวน 11 คน เพศชาย 4 คน อายุระหว่าง 69 - 73 ปี อาชีพเกษตรกร

ผลจากการสนทนากลุ่มพบว่า ภูมิปัญญาของชาวบ้านในชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว เป็นสิ่งที่คนในชุมชนได้คิดแล้วนำมาใช้จนเป็นสิ่งสมเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านในชุมชน เกี่ยวกับการดำรงชีวิตประจำวัน ได้แก่ การทำไม้กวาดดอกหญ้า และไม้กวาดทางมะพร้าว งานจักโคจรเซท งานผ้าเย็บมือ การแปรรูปอาหารจากเห็ด กล้วย การทำน้ำปู ข้าวแต่น้ำแดงโม การประดิษฐ์ของเล่นโบราณจากไม้ไผ่ การแก้ปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพ ได้แก่ การทำลูกประคบสมุนไพรเพื่อรักษาอาการปวด การใช้เครื่องดนตรีพื้นเมือง เช่น สะล้อ ซอ ซึง เพื่อความบันเทิงรวมถึงใช้ประกอบการฟ้อน การขับซอ คำว่ เจ๊ย การทำอุปกรณ์ใช้ในประเพณีต่าง ๆ ของชุมชน ได้แก่ การทำโคมสาย โคมไฟพับได้

ในประเพณีี่เป็ง รวมถึงการสร้างขวัญและกำลังใจในการดำเนินชีวิต ได้แก่ การฮ้องขวัญ การปั้นฝ้าย ใช้ทำสายสายสิญจน์ผูกข้อมือในพิธีต่าง ๆ งานประดิษฐ์ใบตองในการทำบายศรีสู่ขวัญ

ตอนที่ 3 การวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 “การจำแนกภูมิปัญญาพื้นบ้านผ่านกิจกรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง”

ผู้วิจัยทำการสนทนากลุ่มกับตัวแทนคนในชุมชน จำนวน 15 คน ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูลพบว่า เป็นเพศหญิง จำนวน 11 คน เพศชาย 4 คน มีอายุระหว่าง 31 - 47 ปี อาชีพค้าขาย

ผลจากการสนทนากลุ่ม พบว่า ภูมิปัญญาของชาวบ้านในชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว สามารถจำแนกภูมิปัญญาพื้นบ้านในแต่ละประเด็น ประกอบด้วย

ภูมิปัญญาศิลปะ และวัฒนธรรม ได้แก่ วัดอักโขชัยคีรี วัดพระพุทธรบาทสุธาบาท อนุสาวรีย์พญาคำลือ วัดประตูเหล็ก และงานประเพณีของชุมชน

ภูมิปัญญางานหัตถกรรม ได้แก่ การทำโคมสาย โคมไฟพับได้ การปั้นฝ้าย การทำไม้กวาดดอกหญ้าและทางมะพร้าว ประดิษฐ์ของเล่นโบราณจากไม้ไผ่ การทำบายศรี งานประดิษฐ์ใบตองงานโครเชต์ งานผ้าเย็บมือ

ภูมิปัญญาด้านสมุนไพร ได้แก่ การทำลูกประคบสมุนไพร

ภูมิปัญญาด้านอาหาร ได้แก่ การทำน้ำบู การทำข้าวแต่น้ำแตงโม การแปรรูปเห็ดและกล้วย

ภูมิปัญญาด้านนาฏศิลป์ ดนตรี และการแสดงพื้นบ้าน ได้แก่ การเล่นดนตรีพื้นเมือง การขับซอ คำว เจ๊ย จ้อย และการฟ้อนควตาน

ตอนที่ 4 การวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 “การเชื่อมโยงรูปแบบกิจกรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เพื่ออนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมผ่านวิธีการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์”

ผู้วิจัยทำการสนทนากลุ่มกับประชาชนชาวบ้าน ตัวแทนผู้สูงอายุ และตัวแทนคนในชุมชน จำนวน 35 คน ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูลพบว่า ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง จำนวน 26 คน เพศชาย 9 คน อายุระหว่าง 31 - 89 ปี อาชีพค้าขาย และเกษตรกร

ผลจากการสนทนากลุ่ม พบว่า การเชื่อมโยงรูปแบบกิจกรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาวเพื่ออนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมผ่านวิธีการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ มีรายละเอียดดังนี้

1. ภูมิปัญญาศิลปะ และวัฒนธรรมนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมท่องเที่ยวตามสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชน ได้แก่ วัดอักโขชัยคีรี วัดพระพุทธรบาทสุธาบาท วัดประตูเหล็ก อนุสาวรีย์พญาคำลือ โดยตัวแทนของชุมชนได้เลือกผู้สูงอายุเป็นมัคคุเทศก์ที่ได้รับการอบรมเชิงปฏิบัติการในการให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว โดยเรียกว่า “พ่ออ้อย/แม่อ้อยนักสื่อความหมาย” มีหน้าที่แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในชุมชน ประวัติความเป็นมาของวัด โบราณสถานที่สำคัญของชุมชน รวมถึงวิถีชีวิต ประเพณีของชุมชน

2. วิถีชีวิต และประเพณีของชุมชนนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมท่องเที่ยวตามปฏิทินประเพณี โดยตัวแทนของชุมชนได้ร่วมกำหนดประเพณีใน 12 เดือนของชุมชนที่นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวในแต่ละเดือน ประกอบด้วย

เดือนเจ็ด (เดือนเมษายน) มีประเพณีปีใหม่เมือง ประเพณีดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ เลี้ยงผีปู่ย่า
เดือนแปด (เดือนพฤษภาคม) มีประเพณีวิสาขบูชา ไหว้พระธาตุ
เดือนเก้า (เดือนมิถุนายน) การเลี้ยงผีฝ่าย สักการะเจ้าพ่อตาบเขี้ยว
เดือนสิบ (เดือนกรกฎาคม) มีประเพณีเข้าพรรษา รักษาศีลเป็นเวลา 3 เดือน ทุกวันพระที่วัด
ประตู่เหล็กจะมีการทำวัดเย็น และใส่บาตร

เดือนสิบเอ็ด (สิงหาคม) มีประเพณีตานข้าว

เดือนสิบสองเหนือ (เดือนกันยายน) การตานก๋วยสลาก หรือสลากภัตจากกะข้าว ในวันขึ้น
8 - 15 ค่ำ ถึงเดือน 12 แรม 15 ค่ำ มีการทานอุทิศส่วนกุศลแก่คนตาย ถือว่ายมบาลปล่อยผี
ออกมารับของท่านได้

เดือนเกียงเหนือ โบราณว่าเดือนเจียง (เดือนตุลาคม) มีประเพณีออกพรรษา ตักบาตรเทโว
โรหณะ ณ วัดอักษะชัยคีรี ตานก๋วยสลาก ทอดกฐิน

เดือนยี่เหนือ (เดือนพฤศจิกายน) มีทานกฐินถึงวัน 15 ค่ำ ประเพณียี่เป็ง แห่โคมสาย
ตามประทีป ทอดผ้าป่า ตั้งธรรมหลวงหรือเทศน์มหาชาติ

เดือนอ้าย (เดือนธันวาคม) มีประเพณีเทศน์มหาชาติ อ้องขวัญข้าว

เดือนสี่ (เดือนมกราคม) ในเดือนนี้การเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ จะมีการทำบุญเรียกว่า
ทานข้าวจี่ข้าวหลาม มีประเพณีทานข้าวใหม่ ทานหัวพระเจ้า

เดือนห้า (เดือนกุมภาพันธ์) บวงสรวงเจ้าพ่อพญาเสือ วันมาฆะบูชา ตั้งخانหลวง

เดือนหก (เดือนมีนาคม) มีประเพณีทำบุญปอยน้อย บวชเณร

3. ภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชุมชนนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมที่นักท่องเที่ยว
สามารถเรียนรู้จากครูภูมิปัญญาแต่ละท่านเรียกว่า “ฐานการเรียนรู้” ประกอบด้วย แม่ดวงพร
ประมาณ ครูภูมิปัญญาการทำน้ำปู พ่อไฉ่ ลำดี ครูภูมิปัญญาด้านจักสาน พ่อเสกสิทธิ์ ศรีชัย
ครูภูมิปัญญาด้านพิธีกรรม การอ้องขวัญ แม่คำ ประพฤติ ครูภูมิปัญญาด้านการขับซอ แม่จันทร์ ลำสูง
ครูภูมิปัญญาด้านการร้องคำว เลาเจี้ย พ่อไฉ่ ลำดี ครูภูมิปัญญาด้านการประดิษฐ์และเล่นเครื่องดนตรี
พื้นเมือง แม่บุญแถม โสภา ครูภูมิปัญญาด้านสมุนไพร พ่อบุตร รูปงาม ครูภูมิปัญญาด้านหมอพื้นบ้าน
และแม่ปทุม ต้อนรับ ครูภูมิปัญญาด้านการทำบายศรี

4. ตัวแทนของคนในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดเป็นโปรแกรมการท่องเที่ยวการจัดการท่องเที่ยว
เชิงสร้างสรรค์จากภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม
เป็นเวลา 2 วัน 1 คืน ดังนี้

วันแรก ช่วงเช้า : กิจกรรมแรกเมื่อนักท่องเที่ยวมาถึงตำบลวิเชตนคร พ่ออ้อย/แม่อ้อย
นักสื่อความหมายให้การต้อนรับ และพานักท่องเที่ยวไปที่อนุสาวรีย์พญาคำลือ เพื่อสักการะ
และขอพรจากท่าน จากนั้นนักท่องเที่ยวจะเดินขึ้นวัดอักษะชัยคีรี สักการะพระศากยมุนีศรีอักษะ
ชมเงาพระธาตุ พ่ออ้อย/แม่อ้อย นักสื่อความหมายจะบรรยายให้ความรู้ให้แก่นักท่องเที่ยว

ช่วงเที่ยง : พักรับประทานอาหารกลางวันท้องถิ่นของกลุ่มแม่บ้านบ้านใหม่เหล่ายาว
โดยเฉพาะรายการอาหารที่มีส่วนประกอบคือ “น้ำปู” อาหารถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของคนแจ้ห่ม

ช่วงบ่าย : กิจกรรมสำหรับนักท่องเที่ยวตามฐานการเรียนรู้ ประกอบด้วย

ฐานการเรียนรู้ที่ 1 การทำโคมสาย

ฐานการเรียนรู้ที่ 2 การแต่งหน้าข้าวแต่น้ำแตงโมด้วยธัญพืช น้ำอ้อย น้ำพริกเผา หมูหยอง

ฐานการเรียนรู้ที่ 3 การประดิษฐ์ของเล่นโบราณจากไม้ไผ่

ฐานการเรียนรู้ที่ 4 การทำลูกประคบสมุนไพร เรียนรู้สรรพคุณสมุนไพรท้องถิ่น

ฐานการเรียนรู้ที่ 5 การฮีตฝ้าย ใช้ทำสายสิญจน์ในพิธีฮ้องขวัญ

ฐานการเรียนรู้ที่ 6 การทำน้ำพริกเห็ดนางฟ้า เรียนรู้การเก็บเห็ด วิธีการเพาะเห็ด

ช่วงเย็น : นักท่องเที่ยวเข้าพักโฮมสเตย์ชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว และเปลี่ยนเสื้อผ้าเป็นชุดล้านนา ถ่ายรูปเป็นที่ระลึก

ช่วงค่ำ : พิธีฮ้องขวัญแบบล้านนา รับประทานอาหารเย็นท้องถิ่นแบบขันโตก พร้อมรับฟังการเล่าเจ๊าะ การขับขอ บรรเลงเพลงล้านนาจากวงสะล้อ ซอ ซึง

วันที่สอง ช่วงเช้า : นำนักท่องเที่ยวไปทำบุญตักบาตรที่บันไดทางขึ้นวัดอักษะชัยคีรี หลังจากนั้นนักท่องเที่ยวรับประทานอาหารเช้าท้องถิ่น และอุดหนุนสินค้าที่ระลึกของบ้านใหม่เหล่ายาว เช่น โคมไฟพับได้ ลูกประคบสมุนไพร งานโคเชท งานผ้าเย็บมือ ข้าวแต่น้ำแตงโม ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากเห็ดและกล้วย น้ำปู เป็นต้น จากนั้นน่านักท่องเที่ยวเดินทางขึ้นดอยปู่ยักษ์ ไปวัดพระพุทธรบาทสุธาบาท แหล่งท่องเที่ยว “Unseen Thailand” บรรยายโดยพ่ออ้อย/แม่อ้อย นักสื่อความหมาย

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 พบว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาวเป็นสิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนได้คิดแล้วนำมาใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน การแก้ไขปัญหา รวมถึงการสร้างขวัญและกำลังใจในการดำเนินชีวิตจนสะสมเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านในชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดของสามารถ จันทร์สุรย์ (2549) ที่กล่าวว่าภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นองค์ความรู้ สติปัญญา ความเชื่อ และความสามารถทั้งหมดของชาวบ้านธรรมดาในพื้นที่หมู่บ้านต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านอย่างเหมาะสมตามสภาพพื้นที่หรือพื้นที่บ้านแต่ละแห่งและสอดคล้องกับงานวิจัยทรงคุณ จันทจร พิสิษฐ์ บุญไทย และไพรัช ดิษฐ์ผาด (2552) ผลการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคเป็นสิ่งที่มีการสืบสานองค์ความรู้ ความสามารถ ความชำนาญต่าง ๆ ถ่ายทอดมายังกลุ่มชนรุ่นหลังที่มีความเกี่ยวเนื่องกับการดำรงชีวิตวิถีชีวิต และการประกอบอาชีพ

จากผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 พบว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาวสามารถจำแนกได้ดังนี้ ภูมิปัญญาด้านศิลปะ ภูมิปัญญางานหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านสมุนไพร ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน ภูมิปัญญาด้านอาหาร ภูมิปัญญาด้านนาฏศิลป์ ดนตรี การแสดงพื้นบ้าน และภูมิปัญญาด้านพิธีกรรม สอดคล้องกับงานวิจัยของศิริรักษ์ จวงทอง และวิลาศ วุ่นแก้ว (2558) ที่ผลการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาของคนในชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ท่องเที่ยว ประกอบด้วย ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทย สมุนไพร หมอพื้นบ้าน ภูมิปัญญาด้านศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น พิธีกรรม ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมและงานฝีมือ ภูมิปัญญาด้านการเกษตร ภูมิปัญญาด้านการถนอม และทำอาหาร

จากผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า การเชื่อมโยงรูปแบบกิจกรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว เพื่ออนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมผ่านวิถีการท่องเที่ยว

เชิงสร้างสรรค์ ประกอบด้วย รูปแบบกิจกรรมพื้นฐานที่มีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อ และรูปแบบกิจกรรมพื้นฐานที่มีพื้นฐานมาจากภูมิปัญญา สอดคล้องกับแนวคิดของ McNulty (2009) ที่กล่าวว่า การท่องเที่ยวที่ใช้ชุมชนเป็นฐานในการดำเนินการ โดยที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่มาจากภูมิปัญญา มรดกทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้ ได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์จากกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชนอันจะเป็นการเสริมสร้างประสบการณ์ให้กับนักท่องเที่ยวโดยตรง และสอดคล้องกับงานวิจัยของ กิตติศักดิ์ กลิ่นหมื่นไวย (2561) ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเก่าแก่เป็นเอกลักษณ์ มีโบราณสถานให้เรียนรู้ มีประเพณี และวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ โดยชุมชนได้ร่วมกันนำเอาทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เหล่านี้ มาสร้างสรรค์พัฒนาเป็นกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ และสัมผัสกับวิถีชีวิตประจำวันของคนในชุมชนมากกว่าการไปแค่เยี่ยมชม รวมทั้งยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ เพ็ญจันทร์ สังข์แก้ว และคณะ (2557) ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนได้ร่วมกันพัฒนาผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวในลักษณะการให้บริการ โดยพัฒนากิจกรรมการแสดง และการละเล่นพื้นบ้าน ซึ่งมาจากภูมิปัญญาในด้านศิลปะการแสดง ได้ชุดการแสดงที่เป็นอัตลักษณ์ของพื้นที่ วัฒนธรรม การแต่งกาย และวิถีชีวิตของคนในชุมชน รวมถึงกิจกรรมทำอาหาร ชุดสุขภาพ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. วิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อตามปฏิทินประเพณี 12 เดือนยังคงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชุมชนไว้ ดังนั้นควรนำสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชุมชนเป็นจุดขายให้กับนักท่องเที่ยว โดยมีการนำเรื่องราวที่มามีถ่ายทอดสู่นักท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และสืบทอด

2. ประเด็นกิจกรรมพื้นฐานผ่านวิถีการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่มาจากภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ซึ่งครูภูมิปัญญาส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุ ชุมชนควรมีการจัดการองค์ความรู้ให้เป็นระบบ เช่น การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร รวมถึงมีการโอนถ่ายองค์ความรู้ เช่น การถ่ายทอดสู่กลุ่มเยาวชน เป็นต้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไป

ในการศึกษาครั้งต่อไปควรมีการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาด้านอื่น ๆ ของชุมชนบ้านใหม่เหล่ายาว ตำบลวิเชตนคร อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง รวมทั้งควรมีการศึกษาถึงความต้องการผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว เพื่อชุมชนจะได้สามารถจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ให้ตรงกับความต้องการของนักท่องเที่ยวได้มากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กิตติศักดิ์ กลิ่นหมื่นไวย. (2561). แนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้*, 6 (1), 131-147.
- เพ็ญจันทร์ สังข์แก้ว และคณะ. (2557). การพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อการพึ่งตนเอง อย่างยั่งยืนของชุมชนบ้านเข็กน้อย ตำบลเข็กน้อย อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์. มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- ทรงคุณ จันทจร, พิสิษฐ์ บุญไทย และไพรัช ดิษฐ์ผาด. (2552). คุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมท่องเที่ยวถิ่นกับการนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ศิริรักษ์ จวงทอง และวิลาศ วุ่นแก้ว. (2558). การสำรวจสถานะองค์ความรู้และแนวทางการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดสงขลา : กรณีศึกษาพื้นที่ชุมชนในตำบลคลองแห อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา.
- สามารถ จันทร์สุรย์. (2549). *องค์ความรู้ภูมิปัญญาไทย*. โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และคณะ. (2556). การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourism). กรุงเทพฯ: องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน).
- องค์การบริหารส่วนตำบลวิเชตนคร. (2561). *แผนพัฒนาท้องถิ่น (พ.ศ.2561-2565)*. (ระบบออนไลน์), แหล่งที่มา <http://www.wichetnakorn.go.th/> ค้นหาเมื่อวันที่ 12/1/2562.
- Crane, P. & O'Regan, M. (2010). **On PAR Using Participatory Action Research to Improve Early Intervention.** Department of Families, Housing Community Services and Indigenous Affairs, Australian Government.
- McNulty, R. (2009). **Creative Tourism.** [online]. Available <http://www.cturbone.com/4539creative-tourism-conference-defines-news>. access on January 10, 2019.
- Wurzburger, R. (2010). Creative Tourism A Global Conversation how to provide unique creative experiences for travelers worldwide. **International Conference on Creative Tourism in Santa Fe.** New Mexico. USA.